

BOQONNAA AFUR

HAQUMMAA

Kaayyolee Boqonnichaaa

Boqonnaa kana barattee yeroo xumurtu:

- Hojimaanni loogii baduu akka qaban ni hubatta.
- Hanqinni haqummaa rakkoo inni fidu ni beekta.
- Hojimaataa qaamaan haqaa ni hubatta.
- Lammiileen hundi tajaajila hawaasummaatti haqaan fayyadamuu akka qaban ni hubatta.
- Sadarkaa biyyaatti faayidaa gibiraa ni hubatta.

4.1 Loogumma

4.1.1 Hojimaanni Loogummaa Karaa Ittiin Baduu Danda'u

- **Bakka adda addaatti hojimaata loogummaa raawwataman akkamiitti ittisuun danda'ama?**

Shoolee Meedaan Eenyuufi?

Yeroo dhiyootii as jiraattonni shoolee meedaa dhaabbata nannoo saanitti hundeeffameen rakkoon dacha dachaan irra gahaa jira. Rakkoo isaanii jaarmiyaa haqaa dhimmi kun ilaallatutti yoo beeksisanniyyuu qaamni rakkoo isaaniiif furmaata argachuun hafee qaamni xiyyeeffannaa itti kenne

hin jiru. Rakkoo jireenya isaaniirra gaheef sababni guddaan bu'uura jireenya isaanii kan ta'e Shoolee Meedaan to'annoo nama dhuunfaa jala galuu isaati. Shoolee Meedaan bakka nyaanni horii yookiin okaan haamamu, bishaan dhugaatii burquu fi oomishni kuduraa waggaa waggaa bakka funaanamu naannoo lalisaadha. Jiraattonni gurmaa'anii karaa seera qabeessa ta'een misoomsuuf deddeebi'anii gaaffii dhiyeessaniif deebii osoo hin argatiin haala qajeelfamaa fi dambii cabseen haala loogummaa qabuun namni dhuunfaan kun mooraa itti naanneesse ijaaruun isaa baay'ee isaanii gaddisiiseera. "Cophxoo irratti fanxoo" akkuma jedhamu hawaasa kana garmalee kan dheekamsiise suuta suutaan bakka jireenya isaaniirraa kaasuu sadoon hojjetama jiraachuu isaa beekuu isaanii. "Ani biyyaa fi ummataaf jedheen maallaqa kanan dhangalaasu. Kanaafuu, eenyuyyuu natti dubbachuun hin ta'uuf" kan jedhu abbaan qabeenyaa qaamolee haqaa naannoo waliin faayidaan kan walitti hidhatan ta'uun ni dubbatama.

Gilgaala 1

Rakkiniicha dhabamsiisuuf jiraatoota

muraasaan filannoowwan dhiyaatan ilaalaatii gaaffilee armaan gaditti tarreefaman deebisaa.

Obbo Ingidaawu: Nuyi rakkoo keenya qaamolee haqaa naannoo keenyatti dhiyeeffannus furmaata argachuu hin dandeenye. Garafuulduraattis dhimmicha qaamolee haqaa olaanaatti dhiyeeffannus kanarraa murtaa'ii adda ta'e kan argannu natti hin fakkaatu. Bu'aan isaa akkasumaan dhama'uu fi olii fi gad qabamuudha. Akkuma inni numiidhe nutis haaloo baana.

Obbo Ojuluu: Lakkii akkas miti; kan wayyu qarshii baasnee qaamolee haqaa olaanaaf matta'aa kennuudha. Kanas kan haala mijeessu haa barbaannu. Kana gochuu yoo dadhabne adabannee taa'uu fi kan dhufu eeggachuu nuu wayyaa.

Aadde Makkiyaa: Yeroodhaaf yoo milkaahuu baatellee rakkicha jarmiyaa haqaa adda addaatti beeksisaa jirra. Ammas taanaan abdii osoo hin kutatiin qaama haqaa olaanatti beeksisuu qabna. Kanaaf maallaqni, humnii fi yeroon badu nu aaarsuu hinqabu. Kana yoo gochuudhaa baan-ne garuu nurras ta'e kan biroorratti miidhaan kanarra hammaatu ni gaha.

Obbo Baabuloo: Homaa miti rakkoon nurra gahaa jiru; abbaan qabeenyaas ifaan akka nu gargaaru haagoonu. Takkaa walgeenyee mariisisuuf haayaallu. Innis sammuu qaba. Kana booda akka dhuunfaattis ta'e gareedhaan tarkaanfii fudhannu murteesina.

Filannoowwan armaan olitti dhiyaatan keessaa,

1. Karaa sirriidha kan jettan isa /isaan kam isinitti fakkaata? Sababa isaa ibsaa.
2. Filannoon sirrii hin taanehoo? Maaliif sirrii akka hin taane ibsa kennaa.
3. Filannoo isaan kamitu nageenyaaf, haqaa fi badhaadhinaf faayidaa qabu? Akkamiin?

Hojimaata loogummaa hawaasa keessatti raawwatan ittisuuf lammiileerra ittigaafatamummaa olaanaan jira. Karaa kana ittigaafatamtoonni, hojjettoonni fi hawaasichi ittigaafatamummaa bahachuu qaban keessaa kanneen armaan gadii ni eeramu.

Ittigaafatamummaa Gaggeessitoota Hojii fi Hojjettoota

Seeraan qofa hojjechuu: Qondaaltoonni mootummaa fi hojjettoonni seera kan kabajanii fi seeraaf kan bitaman ta'uu qabu. Aangoo isaaniif kenname tajaajila hojii isaaniif oolchuu malee aangoo daangaa malee ittifayyadamuun isaaniif hin

ta’u. Gochaawwan akka kanaa hojimaata loogiif sababoota olaanaadha. Kanaaf, ittigaafatamummaa isaanii yennaa bahatan haala seeroota dambiilee fi qajeelfamoota bu’uurra godhateen ta’uu qaba. Dabalataanis, hojjettoonni fi hoggantoonni mana hojii seerri otoo cabuu arganii callisuudhaan darbuu hin qaban. Hanga danda’ametti rakkicha qaama ilaallatutti beeksisuu qabu.

Garaa qulqulluu fi amanamummaan hojii isaanii raawwachuu: Hojimaata loogii kan ittisan keessaa qulqullummaa fi amanamummaan dursanii eeramu. Qulqullummaan ejjennoo hin raafamneen, haqummaadhaan gocha dhugaa ta’aniin ibsama. Bu’uura kanaan hojjettoonni hundi humna isaanii hojiif kan oolchan, hojii isaanii kan jaallatan, ittigaafatamummaa isaanii ga’umsaa fi qulqullinaan kan raawwatan ta’uu qabu. Biyya isaniif, hojii isaanii fi tajaajilamtootaaf kan amanamanuu fi jecha isaanii kan kabajan ta’uu qabu.

Lammiilee walqixa ilaaluu: Loogii balleessuuf yaadbu’uuraalee hojjettoonni hojiirra oolchuu qaban keessaa tokko lammiilee ija tokkoon ilaaluudha. Namoota walqixa ilaaluu jechuun loogii gochuu dhiisuu, yookiin namoota gidduutti garaag-

arummaa uumuu dhiisuu jechuudha.

Gilgaala 2

Gaaffilee armaan gadii deebisaa.

1. Hojjettoonni mootummaa hawaasaaf tajaajila barbaachisaa ta’e kennuuf amala gaarii hordofuu qaban tarreessaa.
2. Maatii keessan gaafadhaatii mana hojii mootummaa naannoo keessanitti argamu keessaa kenninsa tajaajilaa waliin walqabateen rakko-olee mul’atan tarreessaa.

4.2 Haqummaan Dhabamuu

4.2.1 Haqummaan Dhabamuun Dhibbaa Inni Ijaarsa Sirna Dimookiraasii fi Misooma Irratti Qabu

Sadarkaa biyyoolessaatti haqummaan dhabamuun rakkoo inni geessisuu danda’a jettu tarreessi.

“Shoolee Meedaan haqummaa jal’ise, ummannis miidhame.” Haqummaan Shoolee Meedaatti jal’ate rakkoolee hawaasummaa fi dinagdee adda addaa geessisuun isaa hin hafne.

Akka fakkeenyaatti dhangala’aa fi xiraa’aan bakka kana keessaa yaa’u fayyaa hawaasichaa jeequu fi beeladoota irratti rakkoo geessiseera. Kana caalaas, oomishinni beeladarraa fi fuduraarraa argamu daraan waan hir’ateef bu’urri jireenya hawaasichaa jeeqameera. Hanqinni oomisha beeldaa fi fuduraa waan uumameef, naannoo isaaniirratti gatiin dabalaa jira. Kanaarraa kan ka’e qaamni hawaasichaa naannoo kan jiraatu rakkichaa qoodd-

achaa jira. Loogii gochaa qaamolee haqaan raawatame ummata baay'ee gaddisiiseera. Amantaan hawaasichi jaar-miyaalee mootummaarratti qabu daran hirdhateera.

Ummatichi akka duraanii ergaa jaar-miyaalee mootummaatiin darbu fudhachuufis ta'e dhaggeeffachuuf fedhii guddaa hin qabu. Seera kabajuun, seeraaf bitamuun laafaa jira. Nagaa fi tasgabbiin naannoorraa fagaateera. Namoonni tokko tokko "Seerri waan hin jirreef waan barbaanne humnaan kabachiifanna" hanga jechuutti gahan-iiru.

Gilgala 3

Dubbisa armaan oliiratti hundaahuudhaan gaaffilee armaan gadii deebisaa.

1. Sababa hojii loogii Shoolee Meedaatti muldhateen rakkoolee dinagdee, siyaasaa fi hawaasummaa mudachuu danda'u jettan tarree-ssaa.
2. Jiraattonni rakkoo qaama olaanaaf dhiyeffatanii furmaata yoo dhaban maal gochuu qabu? Miidhaa akkamiitu mudachuu danda'a?

Hir'inni Haqummaa Rakkoowwaan Armaan Gadii Geessisa. Sirna dimookiraasirratti amantii dhabuu:

Ummaticha kan miidhan dhabiinsi haqummaa baay'een kan raawwataman jaar-miyaa mootummaa keessatti. Naannoolee kanatti hojiin loogummaa raawwatamu utubaa dimokiraasii isaan gurguddoo ta'an, haqummaa, olantummaa seeraa fi hojimaata walqixxummaa laaffisu. Loogiidhaan kan

raawwataman sarbamuun mirgaa, lammiileen mootummaa iaaniirratti amantaa akka hin godhanne sirnicharratti akka ka'uu fi jeequmsi akka babal'atuuf sababa ta'a.

Hir'inni haqummaa mirga lammiilee hojii misoomaarratti walabaa fi walqixxummaan hirmaachuu waan gufachiisuuf miidhaa inni guddina miso-oma biyyaarratti geessisu hamaadha.

Gahee lammummaa bahachuuf fedhii dhabuu hojimaanni haqaa dha bamuun gocha lo ogii babal'isuuf sababa guddaadha. Kanarraa kan ka'e, biyyi kan hawaasaa osoo hin ta'iin kan namoota muraasa filatamoo ta'an qofti akka keessa jiraatanitti fudhatama. Kanaaf ummanni baay'een alagummaa fi miira adda of baasuu waan itti dhagahamuuf biyya isaaniif kaka'umsaan gahee isaanii gumachuu hin qabani. Kana malees, hawaasicha keessa miira maaltu nagalchee fi maal nadhibee akka babal'atuuf sababa guddaa ta'a. Kunis sirni dimookiraasichaa akka hin guddatneefi bulchiinsi gaariin akka hin dhugoomne taasisa. Kuni immoo biyyaa fi ummata miidha.

Gilgala 4

Gaaffilee armaan gadii deebisaa.

1. Haqummaan hir'achuun rakkoo inni geessisa jettan tarreessaa.
2. Dhaabbata naannoo keessanitti argaman keessaa hir'inni haqummaa olaanaan keessatti mul'ata kan jettan adda baasuun rakkoo inni geessisu eeraa. Qaphxiilee ka'umsa rakk-inichaati jettan tarreessaa.

4.3 Qaamolee Haqaa

4.3.1 Hojimaata Qaamolee Haqaa

Fakkii 4.1 Manneen murtii haqa mirk-aneessuu keessatti shoora olaanaa taphatu

• Hojimaanni qaamolee haqaa maal ta'uu qaba jettu?

Manneen murtii hojiimaata haqaa mirkaneessuuf ittigaafatmummaa olaanaa akkasumas aangoo gabu. Manneen murtii adeemsa haqummaa mirkaneessuu keessatti ittigaafatamummaa itti kenname gahumsaan bahachuu kan danda'an yaadolee bu'uuraa armaan gadii yoo hordofanidha. Isaan keessaas walabummaa abbaaseerummaa fi qaama kamirraayyuu walaba ta'uu danda'uu kan jedhanidha.

Walabummaa abbaa seeraa manneen murtii: Manneen murtii yeroo murtii kennan dhiibbaa qaama kamirraayyuu walaba ta'uu qabu. Hojimaata manneen murtii keessa een-

yuyyuu seenuu hin qabu. Yaada biraatiin abbootiin seeraa seerarraa kan hafe karaa kan biraa qajeelfamuu hin qaban. Kanaafuu, adeemsa murtii haqaa kamiyyuu keessatti manneen murtii walabummaan jaarriyaa isaanii kan kabajame ta'uu qaba. Manneen murtii kana kan mirkaneessu hoji-imaata abbaaseeraa yoo hordofan, adeemsi sirni haqummaa kan sirraahe taha jechuudha.

Haqummaa kennuun aantummaa gar-ee irraa kan qulqullaa'e ta'uu qaba.

Manneen murtii adeemsa murtii kennuu isaanii keessatti lammiilee gidduutti jiru gargaartummaa uumuu hin qaban. Abbaa aangoo olaanaas ta'e lammiin kamiyyuu seera fuuldurratti walqixa waan ta'aniif hojiimaata kana qabatamaa taasisuu qabu. Manneen murtii garummaa siyaasaa, sanyii, afaan, amantii fi kkf irraa fagaachuu qabu. Murtii yeroo kennan seeraa fi dambii akkasumas naamusa hojii bu'uura godhachuun ta'uu qaba.

Gama kanaan heerri Mootummaa Federaalaa walabummaa abbaa-seeraa haala armaan gadiitti ibsa.

“Federaalattis ta'e Naannootti aangoon abbaaseerummaa kan mana murtii qofaadha. Sadarkaa kamittuu kan argamu abbaan seeraa qaama mootummaa kamirraayyuu qaama aangoo kamirraas ta'e dhiibbaa qaama kan biroorraa walaba. Abbootiin seeraa hojii abbaaseerummaa isaanii walabummaa guutuun raawwatu. Seerarraa kan hafe haala kan biraan hin qajeelfamani. (Keeyyata 79)

Gilgaala 5

Hojiimaata manneen murtii lamaan armaan gadiiratti hundaahudhaan gaafilee jalatti tarreeffaman gaaffilee deebbsaa.

Mana Murtii A	Mana Murtii B
<ul style="list-style-type: none"> • Murtii osoo hin kennin duraa ogeesota adda addaa fi abbootii amantiirra yaada fudhata. • Yeroo barbaachisaa ta’u ajaja hooggantoota siyaasaa ni eega. • Murtiin kan kennamu abbootii seeraa muraasa hawaasaan filataman qofaani. • Gochaa seeraan alaa adda addaa waldan deessisuun furmaata kenna. • Lammiileen murtii kenname fudhachuuf ni dirqamu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Qajeelfamaa fi dambiilee hubatee hojjeta. • Abbootii seeraa ogummaa sanaan leenjifamaniin murtiin kenname. • Ragaa fi dhuga baatota hordofa. • Naaf haagaluu fi mormii dhagaha. • To’annaa seeraa jala kan jiraniif pirezidaantiin biyyatti dhiifama godhu. • Gochaawwan yakkaa jedhamanii seera yakkaa biyyattiitiin murtaahan mad-aalee murtii kenna.

1. Mana murtii kam keessatti wal-abummaan abbaan seeraa kan muldhatu? Walabummaan abbaa seeraa manni murtiin keessatti hin muldhanne isa kamidha? Akkamiin?
2. Mana murtii isa kamtu sirna dimookiraasii fi guddina biyyaaf fayyada jettu?

4.3.2 Mirga Haqa Argachuu

- **Hojiimaata qaamolee haqaa haqa-qabeessa gochuu keessatti, lammiileen shoora akkamii bahachu qabu jettu?**

Haqummaa kabachiisuu keessatti gaheen mootummaa olaanaa akka ta’e beekamaadha. Gamakanaan mootummaan seera baasa. Qaamolee haqaa ni

hundeessa. Ogeeyyii barbaachisoo ta’an ni ramada, hojiimaata isaaniis ni hordofa. Haata’u malee, kana hundumaa yoo godheyyuu hojimaanni qaamaan haqaa hirmaannaa hawaasa si’aayina qabuun yoo hin deeggaramne bu’aa hin qabu.

Adeemsa haqummaa mirkaneessuu keessatti gaheen lammiileen qaban maali? yaada jedhu haala barbaachisaa ta’een hubachuun barbaachisaadha. Walumaagalatti, lammiileen haqummaa mirkaneessuu keessatti shoora guumaachaa keessaa kanneen armaan gadii kan eeramanidha.

Haqa sirrii argachuuf qabsaahuu: Jaarmiyaaleen sirna dimookiraasii

ummata tajaajiluuf kan hundeeffamanidha. Kanaaf lammiileen yeroo kamittis ta'e bakka fedhetti waliin dhaahiinsi haqaa yoo isaan mudatu callisanii ilaaluu hin qabani. Mirgi yeroo sarbamu carraa isaanii yookiin Rabbiin hadheeffachuu osoo hin ta'iin qaamni mirga sarbe hojiimaata isaa akka sirreessuu fi sarbamiinsa mirgaa akka hanbisuuf falmuu, qabsaahuu, osoo hin nuffiin irra deddeebi'uun gaafachuu, karaa nagaan dhiibbaa gochuun barbaachisaadha.

Fakkeenyaaf qaama mirga dhiitee fi gochaa isaa karaa sabqunnamtii ummataa akka dubbatamu gochuun, karaa qaamni balleessaa raawwate akka sirraahuu tti taasifamuudha.

Haqummaan yeroo dabu seeraan kabachiisuu: Dhuunfaadhaan yaaliin mirga kabachiifachuu galma gahuu yoo baate, lammiileen mirga dhaban yookin dhiibbaan irra gahe qarshiin yookin firaa fi kan kana fakkaataniin kabachiifachuuf yaalii gochuu hin qaban. Haqa dabe sirreessuuf qaamolee haqaa dhimmichi ilaallatutti beeksisuu, iyyannoo dhiyyeefachuu, akkasumas naaf haagaluu haqarratti hundaa'e seeraan dhiyeffayyachuun irraa eegama. Adeemsi seeraan furmaata barbaaduu yoomiyyuu filatamaa fi bu'a qabeessa ta'uu isaa hubachuun barbaachisaadha.

Gilgaala 6

Gaaffilee armaan gadii deebisaa.

1. Bakkee addaa addatti haqni yeroo dabu tarkaanfii fudhachuu dand-eessan ibsaa.
2. Manneen murtii dhiibbaa qaama kamirraayyuu bilisa ta'uun isaanii bu'aanii qabu tarreessaa.
3. Walabummaa abbaa seerummaa jechuun maal jechuudha?

4.4 Tajaajila Hawaasummaa

4.4.1 Tajaajila Hawaasummaa fi Barbaachisummaa Isaanii

- **Tajaajilli hawaasummaa ummataaf faayidaa akkamii kenna?**

Hawaasa Waanzaa fi Dhaabbilee Hawaasummaa

Hawaasni Waanzaa yeroo adda addaatti naannoo isaaniitti ijaaramuuf kan yaalaman dhaabbileen tajaajila hawaasummaa kennan gufachaa turaniiru. Dhaabbilee hawaasummaa hundeeffamanii turanis taaanaan tajaajila kenna hin turre. Hawaasichi manni barumsaa ijoollee keenya amala balleessa, aadaa keenyaa xureessa jechuun tajaajila hawaasummarratti jibba guddaa qabu. Manni yaalaa hammayyaan sanyii keenya balleessuuf yaalii taasifamuudha jedhanii amanu.

Karaa fi bu'uuraaleen misoomaa yoo diriiran jireenyi ni qaalaha, aadaan walgargaarsaa qabnu ni badu jedhu tarani. Ilaalcha kanarraan kan ka'e hawaasichi yeroo dheeraaf hawaasa kan biroo biraa gara boodaatti kan hafan turani. Yeroo booda garuu jijj-

iiramaa fi guddina naannoo birootti dhufe arganii gaabbuu jalqabaniiru. Hawaasni kan biroo fayyaan isaanii kan eegame, ijoolleen isaanii barataniitti itti gaafatamummaa guddaarratti yogguu ramadaman, isaan garuu dhukkubaan guddisani rakkachaa, ijoolleen isaanii kan hin barrannee fi ittigaafatamummaa waa'ee baasurratti kan hin ramadamne ta'uun isaanii isaan yellaasisaa dhuufeera.

Naannoo isaaniiti tajaajjilli karaa bishaanii, ibsaa fi kan kana fakkaatan dhibamuun isaa yeroodhaa gara yerootti itti dhagahamaa dhufe. Hawaasni Waanzaa dhimmoota kanneen irratti mari'achaa jiru. Maal gochuuf yaadaniiti ta'a?

Gilgaala 7

Akka dubbisichaatti gaaffilee armaan gadii deebisaa.

1. Tajaajjilli hawaasummaa, hawaasa guddisuuf faayidaa isaan qaban tarreessaa.
2. Dhaabbilee hawaasummaa babal'is-uu irratti haallan gufuu ta'an tarreessaa.

Dhaabbileen tajaajila fayyaa, barnootaa, qonnaa fi kan biroo dhiyeessan, dhaabbilee tajaajila hawaasummaa kennan jedhamanii beekamu. Dhaabbileen kunniin mootummaadhaan yookin hawaasaan kan ijaaraman yoo ta'u, bilisaan yookin gatii xiqqaatiin hawaasaaf tajaajila kennu. Dhaabbileen hawaasummaa guddina hawaasaaf barbaachisaa fi dhimmoota bu'uuraati.

Dhaabbileen hawaasummaa fayyaa fi jireenya hawaasaa foyyeessuudhaan guddina biyyaaf shooraa guddaa gum-aachu. Fakkeenyaaf barnoonni lammii wallaalummaa fi boodatti hafii-nsarraa gadhiisuu meeshaa guddinaa kan ta'e lammii barate horachuuf dandeessisa. Akkasumas dhaabbileen fayyaa haala gahaa ta'een yoo babal'atan lammii fayya-qabeessa ta'ee fi oomishuu danda'u horachuun danda'ama.

4.4.2 Tajaajila Hawaasummaa Haqaan Kennuun Faayidaa Inni Qabu

- **Naannoo keessanitti tajaajjilli hawaasummaa kennamu loogii irraa kan qulqullaa'ee?**

Yaadbu'ura Kenninsa Tajaajilaa

Hawaasni Waanzaa barbaachisummaa fi faayidaa tajaajila hawaasummaa haalaan hubate. Dhaabbilee ijaaruuf ittigaafatamummaa adda addaarra kan jiran qaamni hawaasichaa hawaasa barsiisuu fi amansiisuun hojii hojjetani. Dabalataanis dhaabbileen hawaasummaa danbii ittiin hooganaman qopheessani. Hawaasichis akka beeku taasifame. Dambiilee kana keessaa dhaabbileen kuni hawaasicha garaagartummaa tokko malee walqixaa fi loogii malee akka keessummeessu kan jedhu keessatti argama. Kanatti dabalees sadarkaa jalqabaarratti kan ijaaraman bakka ummanni baay'een jiraatuu fi bakka giddugaleessatti akka ta'u murtaahe. Suuta suutaanis dha-

abbilee kanneen hojiin naannoo bir-ootti babal'isuu akka hojjetaman waliigalme. Yeroodhaaf tooftaan tajaajilli sirriin ittiin walga'u bahe. Dhuma irrattis gaaffiin deebii hatattamaa barbaachisu dhiyaate. Kunis, "Dhaabbilee tajaajila kennan hojjechuun ittigaafatamummaan isaa kan eenyuti?" kan jedhu ture.

Gilgaala 8

Gaaffilee armaan gadii deebisaa.

1. Oduu armaan olii keessaa hoj-imaata haqaqabeessa tarreessaa.
2. Hojimaanni loogii irraa qulqullaa'e maal fayyada?
3. Tajaajila hawaasummaa hundumaaf loogii malee kennuun faayidaa inni kennu tarr-eessaa.

Lammiileen tajaajila barbaachisaa ta'e argachuu kan danda'an dhaabbilee tajaajila hawaasummaa keessatti hojimaanni loogii bilisa ta'e yoo mirkanaa'edha.

Kenninsi tajaajilaa loogii qulqullahe muldhistuu sirna dimookirasii kan akka mirga wal qixxummaa mirkaneessa. Haala kanaan olaantummaan lammiilee fi miira quuqamuu dagaagsa. Hojimaanni loogii qulqullahe mootummaa fi ummata walitti dhiyeessuun sirna dimookiraasii ni dagaagsa.

4.4.3 Mootummaa fi Hawaasni Tajaajila Hawaasummaa Waliin Gahuu Irratti Shoora Isaan Qaban

- **Shoorri mootummaa fi lammiileen tajaajila hawaasummaa waliin gahuu irratti qaban maali?**

Goondaan Walqabattee Laga Ceeti

Hawaasni Waanzaa yaada ittigaafatamummaan dhaabbilee hawaasummaa babal'isuu kan eenyuu ta'uu qaba jedhurratti falmii keessa galuun kan hafe miti. Namoonni tokko tokko "Itti gaafatamummaan dhaabbilee kana babal'isuu kan mootummaa ta'uu qaba. Mootummaan hanga yonaatti naannoo keenyatti hojii kana jedhamu waan hin hojjetneef, ittigaafatamummaa kana fudhachuun isaaf ta'a" yaada jedhu qabu.

Karaa biraa garuu ittigaafatamummaa tajaajila hawaasummaa guddaa akka qabu ni beekama. Haata'u malee, nuyiis hirmaannaa si'aayina qabu maallaqaan, humnaa fi meeshaadhaan deegarsa keenya gumaachuu qaba," yaadni jedhu deegarsa namoota baay'ee argate. Hojichaaf deegarsa adda addaa walitti qabuuf sagantaa diriisuuf wali galan. Kanas kan hojjetu koreen hundeeffame. Kanaan deegarsa waliinii fi walgargaaruun waggaa muraasa keessatti naannoo isaaniitti manneen barnootaa, kilinikni ijaarame, karaa fi sararri bilbilaa diriirfame. Hawaasichis dhaabbilee kanarraa tajaajila argachuu danda'e. Jireenya fooya'aa jiraachuuf

faayidaa dhaabbileen hawasummaa qaban haalaan hubatan.

Gilgaala 9

Gaaffilee armaan gadii deebisaa.

1. Dubbisicha keessatti ilaalcha lama mul'atan keessaa isa kam deegartu? Maaliif?
2. Ijaarsa dhaabbilee tajaajila hawaasummaa keessatti faayidaa hirmaannaan hawaasummaa qabu tarreessaa.

Tajaajila hawaasummaa babal'isuuf qaamolee ittigaafatamummaa olaanaa qaban keessaa mootummaan adda durummaadhaan waamama. Fedhii meeshaa fi afuuraa ummataa guutuuf Mootummaan dirqama qaba. Haata'u malee, mootummaan qoofaa isaatti hojii kana hundaa babal'isuufi ijaaruu hin danda'u. Sochiin mootummaa hirmaanna hawaasaa si'aayina qabuun deegaramuu qaba. Kanaaf dhaabbilee kana babal'isuu keessatti hawaasichi dhuunfaanis ta'e gareedhaan deegarsa humnaa, maallaqaa fi kanneen kana fakkaataniin taasisuuf ittigaafatamummaa qaba.

Hojii Garee

Dhaabbilee hawaasummaa naannoo keessanitti argamanirratti xiyyeeffachuun qabxiilee armaan gadiirratti daree keessaniif gabaasa dhiyyeessaa.

- A. Dhaabbilee hawaasummaa barbaachisoodha jettan
- B. Hojicharratti qaama hirmaachuu danda'an
- C. Dalagaalee hojjechuu danda'an

4.5 Gibira

- **Gibirri guddina dinagdee biyyarratti gaheen inni gumaachu maali?**

Sagantaa marii Gumii Lammummaa fi Amala Gaarii Iwuqet Faanaa

Gumiin Lammummaa fi Amala Gaarii Mana Barumsaa Iwuqet Faanaa dalagaalee raawwatu keessaa tokko mata duree adda addaarratti sagantaa marii qopheessuudha. Mariin har'aa kan irratti xiyyeeffatu gibiraa fi misooma, aangoo gibira buusuu fi hirmaachuu, Mootummaa Federaalaa fi Mootum-moota Naannolee irratti ta'a. Hawaasni mana barumsichaa fi barattoonni kutaa 8ffaa hirmaattota sagantichaa turan. Yaada kanarratti ibsa akka kennaniif kan afeeramaniin, itti gaafatamtootaa fi ogeessotaan ibis kenname akka armaan gadiitti dhiyaatera.

Kutaa tokko: "Gibiraa fi Investimentiin fuula lamaan saantima tokkooti."

- **Guddina investimentiif gahee gibirri qabu**

"Gibirri adeemsa investimentii babal'isuu kan ta'u mootummaan galii gibirarraa argatuun bu'uura misoomaa babal'isa. Kana jechuun daandii ijaara, ibsaa diriisa, riqaa, madda humnaa fi kan kana fakkaatan ijaara. Bu'uurri misoomaa kunniin hamma babal'atan haalli waan isaaniif mijaawuuf abbootiin qabeenyaa biyya alaa inves-

timentii adda addaarratti bobba’u. Karaa biraa investmentiin yoo babal’atu, maddi gibiraa sadarkaama sanaan guddata. Kanaaf gibirrii fi investmentiin dalagaalee waldegaraniidha jechuudha.

Gilgaala 10

Gaaffilee armaan gadiirratti mari’adhaa.

1. Investmentii babal’isuun gibira gud-disuuf faayidaa maalii qaba?
2. Investmentii guddisuun guddina biyyaaf faayidaa maalii qaba?

Kutaa lama: “Guddina haqa qabeessa naannolee irratti gahee gibirri qabu”

“Caasaa Mootummaa Federaalawaatti sadarkaan qabeenyaa fi maddi gibiraa naannolee walfakkaataa ta’uu dhisuu danda’a. Haata’u maalee, hundi isaaniiyyuu qaamolee mootummaa tokkoon kan bulanidha. Hundaa olimmoo ummatoonni naannolee hunda keessa jiraatan lammiilee biyya tokkoti. Lammiileen immoo mirga qabeenya biyya isaanii keessa jirutti karaa haqa qabeessa ta’een itti fayyadamuu fi hirmaachuu qabu. Garaagarummaan naannolee gidduutti mul’atu galii gibiraa qofaan osoo hin ta’iin sadarkaa misoomaas dabalateeti. Keessumaa immoo naannoleen giddugaleessa biyyarraa baay’ee fagaatanii jiran rakkooleen isaan qaban kan hidda gad fageeffataniidha. Kanaaf sadarkaa biyyaatti guddina walgitu fiduuf haala haqa

qabeessa ta’een gibira naannoleef qooduun barbaachisaadha. Bu’uura kanaan naannoleen galii gibiraa qaban naannolee madda galii xiqqoo qabaniif haalatti hiruufiin danda’amu hojimaata dandeesisu hojiirra oolchuun amala addaa sirna mootummaa federaalawaati. Hojimaanni kun naannolee gidduutti aadaa waliif yaaduu dagaagisu dhaan sadarkaa biyyaatti guddina walitti dhiyaataa tahe uumuuf dandeesisa.

Hojii Garee

Armaan olitti akkuma ibsame haqummaan gibiratti fayyadamuun bu’uura godhachuun dhimma armaan gadiirratti mari’adhaa. Biyyi federaalawaa naannolee torbatti qoodame haalli funaansa gibiraa bifa armaan gadii qaba ture.

Naannoleen lama galii mootummaa federaalaan walitti qabamurraa gidduu galeessaan gargaarsi qarshii miliyoonii dhibba lamaa ni godhamaaf. Mootummaan giddugaleessa naannolee sadan irraa tokkoon tokkoo isaaniirraa waggaaatti gibira biliyoona tokko walitti qaba. Naannoleen kan biroo lama immoo mataa isaanii wan danda’aniif, gargaarsi addaa homtiyyuu hin godhamuuf. Garuu mataa isaaniirra darbanii mootummaa giddugaleessaaf waan kennana hin qabani. Darbee darbee haalli gibirri walitti qabamuu fi qoodamu mormii fi walitti bu’iinsa osoo

uumuu hubatama. Garaagarummaan yaadaa ka’an qabiyyee armaan gadii qabu ture. Naannoleen sadan gibirri naannoo keenyaa walitti qabamu faayidaa keenya qofaaf ooluu qaba yaada jedhu tarkaanfachiisu. Mataa isaanii kan danda’an naannoleen lamaan immoo yoo mataa isaanii danda’anillee naannolee biroof akkuma godhamu nuufis mootummaan federaalaa gargaarsa nuuf gochuu qaba jedhu. Mootummaan gidduugaleessaas hojimaata nuyi hordofnu sirriidha jedhee amana.

Gilgala 11

Dhimma armaan olii bu’ura godhachuudhan gaaffilee armaan gadii deebisaa.

1. Yaada sadan armaan olitti eeraman keessaa isa kamiin waliigaltu? Maaliif? Sababa kan jettan tarreessaa.
2. Yaada sirrii ta’e hawaasa keessa galchuuf hojiin akkamii yoo hojjetame wayya jettu?

Kutaa sadii: “Gosoota galii federaalaa fi naannolee”

Amalli bulchiinsa mootummaa federaalaa adda taasisu aangoon mootummaa federaalaa fi mootummoota naannolee giddutti qoodamuudha.

Bu’uura qoodinsa aangoo kanaan qaamoleen lamaan bakkeewwaan irraa gibira walitti qaban addaan bahanii tarreeffamu. Qaamoleen lamaanuu karaa karaa isaanii bakkeewwaan irraa gibira walitti qaban akkuma jiran gibirri waliin qooddatanis ni jirag Gosoonni Gibiraa waliin walitti qabaman kunniin gibira waliinii jedhamanii waamamu. Bu’uura kanaan biyya keenyatti Mootummaa Federaalaa fi Mootummoota Naannoleef qofa qofaattii fi waliin kan kennameef gosoonni galii heera Mootummaa keessatti bifa armaan gadiin tarreeffamaniiru.

<ul style="list-style-type: none"> • Maddoota galii olaanaa Mootummaa Federaalaa (keeyyata 96) 	<ul style="list-style-type: none"> • Maddoota galii olaanaa bulchiinsa Mootummoota Naannolee (keeyyata 97) 	<ul style="list-style-type: none"> • Maddoota galii waliinii Mootummaa Federaalaa fi Mootummoota Naannolee (keeyyata 98)
<ul style="list-style-type: none"> • Meeshaalee biyya alaatti ergamanii fi gara biyyaatti galan irratti ashuuraa fi gibira buusamu • Gibira hojii mootummaa federaala fi dhaabbilee idiladdunyaa keessatti qacaraman irraa kan walitti qabamu • Dhaabbilee abbummaan mootummaa federaalaatiin bulan irraa gibira galii, bu'aa, taaksii dabalataa fi taaksii aksiyoonii • Lootorii biyyooleessaa fi yaalii carraa kan biroo irraa, geejjiba xiyyaaraa fi baaburaa irraa taaksii walitti qabamuu fi kan kana fakkaatan. 	<ul style="list-style-type: none"> • Hojjetoota naannolee irraa kan walitti qabamu • Faayidaa lafaa irraa kan walitti qabamu • Daldaltoota naannolee keessatti argaman irraa • Manneenii fi qabeenya kan biroo namoota dhuunfaa jala jiran irraa • Abbummaan bulchiinsa naannolee jalatti kan argaman dhaabbilee misoomaa naannicha keessatti argaman geejjiba bishaanii fi kan kana fakkaatan irratti gibira buufamuudha. 	<ul style="list-style-type: none"> • Mootummaan federaalaa fi mootummoonni naannolee dhaabbilee misoomaa waliin hundeessan irraa gibira walitti qabamu. • Dhaabbilee daldalaa dhuunfaa irraa, abbooti aksiyoonii irraa gibira funaanamu • Hojii albuudha olaanarraa, • Gibira peetirooliyeemii fi boba'aa kamirraayyuu gibira walitti qabamu. • Kaffaltii rooyaaliitii irraa.

Hojii Garee

Manneen hojii gibira walitti qaban kan naannoo keessanitti argaman deemaa,

- Gosoota gibira olaanaa fi akkamitti akka walitti qabaman
- Adeemsa gibira funaanuu keessatti rakkoowwan mudatan
- Gibirri walitti qabamu hojii akkamiif akka oolu gaafachuun gabaasaa.

Cuunfaa Boqonnichaa

Haawaasaa fi biyya tokko irratti miidhaa guddaa kan geessisan keessaa hojiin loogummaa adda durummaaratti argama. Hojimaanni loogummaa rakkoolee adda addaa geesisa. Fakkeenyaaf ijaarsa sirna dimokiraasii gufachiisa. Lammiileen itti gaafatamummaa isaanirraa eegamu haala barbaachisaa ta'een akka hin bahanne taasisa. Kanaafuu, haala kamiinuu lenjii oogummaa raawwatamu cimsanii ittisuu fi mormuun barbaachisaadha. Gochaawwan loogii adda addaa ittisuudhaaf abbaa aangoos haata'u, lammiin kamiyyuu seeraaf bitamaa ta'uu, seera kan kabajuu fi kan kabachiisu nama hundaa walqixa kan keessummeesuu fi hojii isaatiinis qajeelaa fi kan amanamu ta'uu qaba. Haqummaan akka mirkanaahu kan taasisan jaarmiyaalee haqaa keessaa manneen murtii adda durummaan waamamu. Qaamoleen kunniin dhiibbaa kamiirraayyuu bilisa ta'anii walabummaan abbaa seerummaa isaanii kabajamuufii qaba. Kana malees, murtii qaamolee haqaa seera bu'uura godhate kan taasisan gartummaarraa fi loogiirraa hojimaata qulqullaa'e kan hordofan ta'uu qabu. Karaa biraammoo loogummaa dhorkuudhaan lammiileen gahee guddaa qabu. Lammiileen haqa sirrii argachuuf dhuunfaan dhama'uu fi kunis osoo fiixaan hin bahiin akka hin hafneef, mirga isaanii seeraan

qofaa kabachiifachuu akka qaban gadfaggeenyaan hubachuun isaaniif ta'a.

Dhaabbileen tajaajila hawaasummaa jireenyi lammiilee fooya'aa akka ta'u gochuuf barbaachisoodha. Kanarraa kan ka'e tajaajila loogummaarraa qulqullaa'e walgeesisuun isaan irra jira. Dhimmi dhaabbilee kanneen babal'isuu ittigaafatamummaa mootummaa qofaa tahee ilaalamu hin qabu. Dabalataan lammiileen sochii dhaabbilee hawaasummaa babal'isuu keessatti shoorra olaanaa gumaachuu qabu.

Gibirri investmentii babal'isuu fi guddina naannolee haqa qabeessa taasisuu keessatti gahee inni qabu olaanaadha. Kanaafuu, galiin gibirarraa walitti qabamu karaa haqa qabeessa ta'een naannolee hundaaf hiruu kan dandeessiisu qajeelfama diriirsuun biyya sirna federaalawaatiin bulturraa hojimaata eegamudha. Mootummaa Federaalaa fi Naannolee gidduutti gibira walitti qabuu fi hiruun hojimaata akka feetedhaan kan raawwatu osoo hin ta'iin, seera kan hordofee fi heera mootummaa bu'uura kan godhatedha. Deemee deemee garuu lammiileen faayidaa waliigalaa gibiraa haalaan hubatanii gibira yeroodhaan kaffaluufi funaansa gibirarratti deegarsa barbaachisaa ta'e gochuun irraa eegama.

JECHOOTA FURTUU

Taaksii: Gibira gosa kamiinuu mootummaaf walitti qabamu

Taaksii dabalataa: Sochii daldala murtaa'aa keessaa dhibbeentaa dhibba keessaa harka kudha shan galii dabalaataa mootummaaf kaffalamudha.

Ashuura: Guyyaa guyyaatti sochii deddeebisuu daldalarraa galii walitti qabamudha.

Yaad-bu'uura: Qajeelfama hojii

Sona: Amaloota sirrii fi dogoggora addaan baasee kan agarsiisu

© MOE, FDR Ethiopia
Not to be republished

Gaaffilee Keessa Deebii

I. *Himoota armaan gadii dubbisuudhaan yoo sirri ta'e "Dhugaa", dogogora yoo ta'e immoo "Soba" jechuun deebisaa.*

1. Hojimaata loogii ittisuu malee guutummaa guutuutti hambisuun rakkisaa dha.
2. Yeroo tokko tokko hojii loogummaa balleessuuf humna fayyadamuun barbaachisaadha.
3. Hojimaanni loogii darbee darbee guddina dimookiraasii fi misoomaaf faayidaa qaba.
4. Dhaabbilee hawaasummaa babal'isuu keessatti hirmaannaan hawaasummaa kan barbaachisu yoo mootummaan hojjechuu dadhabedha.
5. Gibirri garaagarrtummaa adeemsa guddina misoomaa naannolee gidduutti mul'atu walitti fiduuf faayidaa olaanaa qaba.

II. *Kanneen roga "A" jalatti tarreeffaman kanneen roga "B" jala jiran filachuun walitti firoomsaa.*

A

1. Gibra naannoolee fi mootummaa federaalaan walitti qabaman
2. Naannoolee gidduutti guddina wal gitaa ta'e kan ittiin ijaaramu ta'e.
3. Loogummaa balleessuuf tarkaanfii lammiileen fudhachuu qaban
4. Dhaabbilee hawaasummaa
5. Dhiibbaa qaama kamirraayyuu walaba ta'uu qaba.

B

- A. Mana barumsaa
- B. Galii waliinii
- C. Seera kabajuu
- D. Qoodinsa gibiraa haqa qabeessa
- E. Mana murtii

III. *Bakka duwaa armaan gadii jecha yookin gaalee sirriidhaan guutaa.*

1. Caasseffama mootummaa federaalawaatti qoodinsi gibiraa _____ fi _____ gidduutti kan raawwatamuudha.
2. Qajeelfamni bu'uuraa hojimaataa mana murtii _____ fi _____ dha.
3. Lammiileen murtii mana murtii gadaanatti kenname mormuudhaan sirni mana murtii olaanaatti iyyatan _____ jedhamuutiin beekama.

IV. Gaaffilee armaan gadiif deebii sirrii filadhaa.

1. Kanneen armaan gadii keessaa tokko karaa ittiin hojiimaanni haqadhabeessa ta'e dhabamsiifamu miti.
 - A. Seeraatti fayyadamu
 - B. Miidhaa namarra gahe callisanii dabarsuu
 - C. Himata dhiyeessuu
 - D. A fi Bn deebiidha.
2. Qajeelfamni bu'uuraa qaamoleen haqaa hordofuu qaban _____
 - A. fedhii fi miira isaaniin gaggeefamuu dhiisuu
 - B. gartummaarraa walaba ta'uu
 - C. qajeelfamoota hojiirra oolchuu
 - D. Hunduu deebii ta'u.
3. Qaama kamiinuu olitti hojimaata loogii ittisuuf ittigaafatamummaa kan qabu isa kami?

A. mootummaa	C. hawaasa sivilii
B. dhaabbilee amantii	D. Waldaalee
4. Dhaabbileen hawaasummaa _____
 - A. guddina hawaasaatiif barbaachisoodha.
 - B. hojimaata loogiirraa kan qulqullaahan ta'uu qabu.
 - C. mootummaa qofaan hojjetamu.
 - D. A fi B deebiidha
5. Bu'aa hojimaata loogii kan hin taane kami?
 - A. miirri kaka'umsaa qabbanaahuu
 - B. haqa kabachiisuu
 - C. sirni dimookiraasii laafuu
 - D. hundii deebii ta'u.

V. Gaaffilee armaan gadiif deebii gabaabaa kennaa.

1. Haqummaan hir'achuun rakkoo inni geessisuu danda'u tarreessaa.
2. Gibirri misooma biyyaa fi guddina naannolee walgituuf ta'eef faayidaa inni qabu tarreessaa.